

PIOTR GINDRICH

O agresji i przemocy rodzeństwa – przegląd wybranych wątków teoretycznych i empirycznych

On Sibling Aggression and Violence – an Overview of the Selected Theoretical and Empirical Threads

Doktor habilitowany, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Zakład Psychopedagogiki Specjalnej, Polska

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja zagadnień teoretycznych i empirycznych dotyczących agresji i przemocy rodzeństwa. Zjawisko to, mimo że dość powszechnie występuje w społeczeństwie, rzadko jest przedmiotem badań. Artykuł zawiera różne wątki, takie jak: terminologia, epidemiologia, fenomenologia, percepcja społeczna zjawiska, wybrane koncepcje teoretyczne wyjaśniające genezę agresji rodzeństwa oraz przegląd badań na ten temat z uwzględnieniem wybranych zmiennych.

Słowa kluczowe: agresja, przemoc, rodzeństwo, płeć, kolejność urodzenia

Abstract

The article is aimed at presenting the theoretical and empirical issues pertaining to sibling aggression and violence. Although the phenomenon occurs quite frequently in society, it is a rare research topic. The article contains various threads such as: terminology, epidemiology, phenomenology, social cognition about this occurrence, the selected theories that are supposed to explain the genesis of sibling aggression as well as a review of the research on the effect of certain variables.

Keywords: aggression, violence, sibling, gender, birth order

Wstęp

Rodzeństwo zajmuje ważne miejsce w życiu człowieka. Siostry lub bracia mogą być niezastąpionymi dawcami wsparcia dla swojego rodzeństwa w sytuacjach kryzysowych (Voorpostel, Van der Lippe, Flap, 2012; Brazelton, Sparrow, 2014). Niewątpliwie relacje między rodzeństwem łączą się z jego przystosowaniem, jakością interakcji na linii rodzic–dziecko oraz ze stresem odczuwanym przez rodziców, a ich wpływ na rozwój dziecka może mieć charakter dwubiegunowy, tj. dodatni i ujemny. Gdy relacje dziecka z siostrą lub

bratem cechują się ciepłem i wsparciem, to w okresie dzieciństwa może ono cieszyć się akceptacją w grupie rówieśniczej i kompetencją. Natomiast jeśli relacje dziecka z jego rodzeństwem są konfliktowe, to w okresie dzieciństwa i adolescencji może ono ujawniać zachowanie antyspołeczne, a jego rodzice mogą przeżywać większy stres (Updegraff, Thayer, Whiteman, Denning, McHale, 2005, s. 373). Ponadto agresywne relacje między rodzeństwem mogą nieść ze sobą szereg negatywnych skutków w okresie dorastania i dorosłości. Badacze wymieniają takie ich następstwa, jak przemoc domowa, przemoc towarzysząca spotkaniom (randkom) z płcią przeciwną, nadużywanie substancji psychoaktywnych, zaburzenia odżywiania, lęk, przemoc i agresja w szkole (*bullying*) (por. Krienert, Walsh, 2011).

Abstrahując od wymienionych powyżej konsekwencji właściwych i niewłaściwych relacji rodzeństwa dla rozwoju jednostki, stosunki społeczne między rodzeństwem można uznać za wyjątkowe. Interakcje rodzeństwa pełnią szczególną rolę w procesie rozwoju społecznego, emocjonalnego i poznawczego człowieka ze względu na ich długotrwały wpływ i odmienność w porównaniu z innymi relacjami międzyludzkimi. Rodzeństwo może być ze sobą silnie emocjonalnie związane, podobnie jak ma to miejsce w przypadku rodziców i ich dzieci (Sharf, Shulman, Avigad-Spitz, 2005). Tym, co świadczy o wyjątkowości, są też różnice w zakresie wieku między rodzeństwem, kolejności urodzenia (pozycja najstarszego, środkowego lub najmłodszego dziecka spośród rodzeństwa) i płci (Robertson, Shepherd, Goedeke, 2012; Brazelton, Sparrow, 2014). Ponadto zaskakującą cechą interakcji między rodzeństwem jest współwystępowanie uczuć wrogości i krytycyzmu z poczuciem przywiązania i chwaleniem, co sprawia, że często żywi ono wobec siebie ambiwalentne, sprzeczne emocje. Może się więc zdarzyć, że rodzeństwo, odczuwając zarówno więź emocjonalną, jak i wrogość wobec siebie, mimo agresji słownej może jednocześnie podnosić się wzajemnie na duchu (Tafoya, Hamilton, 2012, s. 50). Opisana sytuacja świadczy również o wyjątkowości stosunków społecznych rodzeństwa, ale nie pozwala stwierdzić, że relacje te są zaburzone lub nieprawidłowe. Natomiast o ile dysfunkcjonalność interakcji między rodzeństwem ma miejsce, o tyle może ona prowadzić do poważnych problemów psychospołecznych. Mogą one nasilać się wtedy, gdy rodziców-opiekunów dzieci cechuje brak wystarczających kompetencji psychologicznych i pedagogicznych.

Głównym celem tego artykułu jest prezentacja wybranych wątków teoretycznych i empirycznych dotyczących agresji i przemocy rodzeństwa. Osiągnięcie tego celu będzie się wiązało z przybliżeniem takich szczegółowych zagadnień, jak: terminologia, epidemiologia, fenomenologia, percepcja społeczna zjawiska, wybrane koncepcje teoretyczne wyjaśniające genezę agresji rodzeństwa, przegląd badań nad tym zjawiskiem.

Zarys terminologii, epidemiologii, fenomenologii przemocy i agresji rodzeństwa oraz percepcji społecznej zjawiska

Agresja rodzeństwa jest najczęstszą formą przemocy w rodzinie. W anglojęzycznej literaturze specjalistycznej przedmiotu stosuje się różnorodne pojęcia: *abuse, assault, bullying, conflict, rivalry, victimization, violence*. Wielość pojęć nie przekłada się na precyzyjność, ponieważ wszystkie wymienione słowa mogą się odnosić nie tylko do różnych rodzajów agresji i przemocy domowej, ale również do jej przejawów obserwowanych w szkole, środowisku lokalnym, rówieśniczym, społeczeństwie. Badacze ze Stanów Zjednoczonych szacują, że od 60% do ponad 80% dzieci stosuje przemoc wobec siostry lub brata (Hoffman, Kiecolt, Edwards, 2005). Co więcej, z amerykańskich sondaży wynika, że w okresie jednego roku ponad połowa dzieci jest ofiarą agresji ze strony swojego rodzeństwa (Finkelhor, Turner, Ormrod, 2006). Pomimo że problem ten jest raczej powszechny, to jest on rzadziej podejmowany w badaniach. Tym, co może zniechęcać badaczy, jest niespójność w zakresie jego definiowania i doboru metod badawczych (Tucker, Finkelhor, Shattuck, Turner, 2013). Przemoc i agresję wobec rodzeństwa cechują różne zachowania antyspołeczne, takie jak: popychanie, poklepywanie, uderzanie jakimś przedmiotem, bicie pięścią w twarz, grożenie i zastraszanie, użycie jakiejś broni, połamanie kości lub nawet zabójstwo, zwłaszcza młodszego brata lub siostry (Gill za: Kahn, Monks, 1997; Hoffman i in., 2005).

Mając na myśli fenomenologię zjawiska, niektórzy badacze wyróżniają trzy różne podtypy agresji rodzeństwa: fizyczną, psychiczną i związaną z własnością (mieniem). Są one utożsamiane z tzw. wiktyimizacją lub znęcaniem się (*victimization*). Ofiarą jest zwykle siostra lub brat, natomiast przedmiotem agresji – jej lub jego własność, rzeczy materialne. Agresja fizyczna wobec rodzeństwa cechuje się m.in. napaścią z bronią (nie tylko palną) w rękę, biciem, uderzaniem, popychaniem skutkującym uszkodzeniem ciała ofiary. Znęcanie się psychiczne nad rodzeństwem oznacza agresję słowną i emocjonalną, która polega na jego wyzywaniu za pomocą wulgaryzmów, przezywaniu, szyderczym uśmiechaniu się i wyśmiewaniu, grożeniu i zastraszaniu. Natomiast agresja rodzeństwa będąca wiktyimizacją związaną z własnością oznacza zagarnianie rzeczy materialnych i niszczenie przedmiotów należących do siostry lub brata (wandalizm) (por. Tucker i in., 2013).

W społeczeństwie nie brakuje mitów na temat tego zjawiska. Jeden z nich polega na tym, że niektóre przejawy agresji w zachowaniu rodzeństwa są uważane za naturalne, możliwe do zaakceptowania i zgodne z normami (por. Hoffman i in., 2005; Tucker i in., 2013). Ten mit może mieć związek z tym, że interakcje między dziećmi świadczące o przemocy są przez społeczeństwo odbierane inaczej niż przemoc rozumiana w ogólniejszym kontekście. Przemoc między dziećmi jest często określana za pomocą takich pojęć, jak: przepychan-

ka, kłótnia lub sprzeczka, co stwarza mylne wyobrażenie o zjawisku cechującym się niską szkodliwością psychiczną i społeczną (Finkelhor i in., 2006, s. 1402). Co więcej, niektórzy rodzice uważają, że agresja w relacjach między ich dziećmi jest nie tylko czymś naturalnym i normalnym, ale stanowi wręcz wartościową lekcję rozwiązywania potencjalnych konfliktów między rodzeństwem w przyszłości, także poza środowiskiem rodzinnym (Krienert, Walsh, 2011, s. 332). Takie błędne przekonanie sprawia, że zagrożenia związane z negatywnymi skutkami przemocy i agresji w relacjach między rodzeństwem mogą być przez społeczeństwo bagatelizowane. Z kolei pozostałe formy przemocy domowej i agresji rodzinnej obserwowane w interakcjach typu rodzic–rodzic, mąż–żona oraz rodzic–dziecko cieszą się dużo większą popularnością wśród badaczy i dlatego mogą wydawać się poważniejszym problemem niż przemoc i agresja w relacjach rodzeństwa.

Wybrane koncepcje teoretyczne wyjaśniające genezę agresji rodzeństwa

W literaturze specjalistycznej pochodzenie agresji rodzeństwa może być wyjaśnione za pomocą podejścia feministycznego, teorii konfliktu oraz teorii społecznego uczenia się. Koncepcja feministyczna zakłada, że wzorce patriarchalne, które zazwyczaj stanowią źródło władzy i opresji w społeczeństwie oraz rodzinie, mogą wywierać ujemny wpływ na relacje rodzeństwa. Zwolennicy feminizmu twierdzą, że dzieci mogą być sprawcami przemocy w relacjach z rodzeństwem, gdy chcą ukryć swoje poczucie bezsilności przed rodzicami, zwłaszcza ojcami. Co więcej, sądzą, że chłopcy mogą być agresorami, ponieważ chcą w ten sposób nie tylko dowieść swojej męskości, ale i osiągnąć większą władzę nad swoimi siostrami i młodszymi braćmi. Takie zachowanie chłopców wobec rodzeństwa może mieć związek z naśladownictwem zachowania mężczyzn i ich ojców stosujących przemoc w celu przejęcia władzy nad kobietami i ich matkami, w szczególności gdy czują się bezradni. Teoria ta dowodzi, że chłopcy częściej przejawiają przemoc wobec rodzeństwa niż dziewczęta (Hoffman i in., 2005, s. 1105).

Teoria konfliktu sugeruje, że rodzeństwo stosuje przemoc jako sposób rozwiązywania konfliktów wynikających zwykle z silnej potrzeby współzawodnicstwa i rywalizacji o uczucia rodziców oraz zazdrości, co może się łączyć z silną chęcią zwrócenia na siebie ich uwagi. Zgodnie z tą koncepcją struktura społeczna rodziny może zwiększać zainteresowanie rywalizacją u dzieci. Relacje między rodzeństwem mają dość trwały charakter i są zwykle powiązane z silnymi emocjami spowodowanymi np. koniecznością dzielenia się różnymi rzeczami z innymi domownikami czy przymusem wykonywania powierzonych przez innych obowiązków w sytuacji braku możliwości odmowy ich pełnienia. Patrząc z perspektywy teorii konfliktu, przemoc rodzeństwa jest reakcją na złość i gniew dziecka w obliczu faworyzowania przez rodziców jego rodzeństwa, niesprawie-

dliwego podziału obowiązków rodzinnych lub dóbr materialnych w rodzinie (Hoffman i in., 2005).

Teoria społecznego uczenia się skupia się m.in. na tych wzorcach relacji rodzinnych, które sprzyjają przemocy rodzeństwa. Według niej interakcje między rodzicami oraz rodzicami i dziećmi cechujące się negatywizmem, a także kary cielesne i wychowanie niekonsekwentne mogą sprzyjać wystąpieniu przemocy i agresji w relacjach między dziećmi w rodzinie (Bandura, Caffaro, Conn-Caffaro, O'Leary za: Hoffman i in., 2005, s. 1105). Dziecko, widząc zachowania świadczące o agresji rodziców, nie tylko uczy się ich przez naśladownictwo, ale również czerpie z nich motywację i znajduje dzięki nim usprawiedliwienie dla stosowania przemocy wobec siostry lub brata (Akers, Bandura, Pagelow, Wiehe za: Hoffman i in., 2005, s. 1106). Zgodnie z tą teorią dziecko może też nauczyć się agresji wobec rodzeństwa poza rodziną, np. oglądając przemoc w grach komputerowych, w telewizji i innych mediach, doświadczając agresji i przemocy lub będąc ich świadkiem w szkole czy środowisku lokalnym (Gindrich, 2007). Teoria społecznego uczenia się, podobnie jak podejście feministyczne, podkreśla znaczenie płci, zakładając, że chłopcy będą bardziej akceptować przemoc wobec swojego rodzeństwa i częściej ją stosować niż dziewczęta (Pagelow za: Hoffman i in., 2005).

Przegląd badań na temat zjawiska agresji i przemocy wobec rodzeństwa z uwzględnieniem ważnych dla tego fenomenu zmiennych

Ważne miejsce w badaniach agresji i przemocy wobec rodzeństwa zajmuje weryfikacja trafności założeń teorii wyjaśniających ich genezę, które zostały już omówione. Istotnym zagadnieniem podejmowanym w badaniach jest także wpływ wybranych zmiennych, takich jak: płeć, różnica wieku między rodzeństwem czy kolejność urodzenia dziecka. Badania Roscoe i współpracowników dotyczyły m.in. określenia zależności między płcią rodzeństwa a zachowaniem cechującym się negatywizmem, przemocą, antagonizmem i sposobami rozwiązywania konfliktów. Mimo że zanotowali więcej podobieństw niż różnic, to ustalili, że badani chłopcy częściej stosowali siłowe rozwiązania, a dziewczęta częściej przejawiały ignorancję w sytuacjach konfliktowych z udziałem rodzeństwa (Roscoe i in. za: Kahn, Monks, 1997, s. 695).

W latach 60. XX w. interesujące badania przeprowadził Koch. Pozwoliły one na oszacowanie łącznego wpływu dwóch zmiennych, tzn. płci i kolejności urodzin rodzeństwa na jego zachowanie w sytuacjach zaistnienia konfliktu lub kłótni. Badane dzieci pierworodne, czyli najstarsze w rodzinie, uczestnicząc w takiej sytuacji, rzadziej przejawiały gotowość do zachowania spokoju, kłócąc się z bratem, a nie z siostrą. Natomiast chłopcy, którzy przyszli na świat jako drudzy w kolejności (czyli młodsi bracia), częściej kłócili się z niewiele od nich starszą siostrą niż z nieznacznie od nich starszym bratem (Koch za: Kahn,

Monks, 1997, s. 695). Jednak w przywołanych badaniach nie oszacowano wpływu płci i porządku urodzeń dzieci w rodzinach z trojgiem lub większą liczbą dzieci. Można tylko przypuszczać, że w licznej rodzinie wpływ tych zmiennych na zachowanie rodzeństwa doświadczającego konfliktu mógłby ujawniać się w podobny sposób jak w mniej licznej, ale nie odnaleziono faktów potwierdzających tę tezę. Natomiast wyniki kolejnych badań odsłaniają wyraźne różnice między rodzeństwem w zakresie niektórych zachowań antyspołecznych w zależności od tego, czy relacje interpersonalne mają pod względem płci charakter homogeniczny (np. siostra–siostra, brat–brat), czy też heterogeniczny (np. siostra–brat). Stwierdzono, że takie zachowania, jak kłamstwo, agresja i przemoc, pojawiały się częściej w relacjach badanych dzieci z rodzeństwem tej samej niż przeciwnej płci (Minett i in. za: Kahn, Monks, 1997). Tak więc w zrozumieniu istoty relacji konfliktowych i agresywnych rodzeństwa pomocne może być również to, czy w danej rodzinie dziecko wychowuje się z samymi siostrami, samymi braćmi czy z rodzeństwem zróżnicowanym pod względem płci, oraz to, czy rodzeństwo jest mniej lub bardziej liczne, a także to, jaka jest między nim różnica wieku. Mając na względzie ostatni wymieniony aspekt, z niektórych badań wynika, że młodsze rodzeństwo, pozostając na niższym poziomie socjalizacji, jest bardziej agresywne niż starsze. Jednocześnie zaobserwowano, że młodsze rodzeństwo z powodu mniejszej siły fizycznej staje się częściej ofiarą agresji w różnych środowiskach, nie tylko w rodzinie (Straus i in. za: Kahn, Monks, 1997). Wiek i płeć są też istotnymi aspektami powiązаныmi z konfliktowością rodzeństwa. Furman i Buhrmeister dostrzegli, że niewielka różnica wieku między rodzeństwem sprzyja większej liczbie konfliktów we wzajemnych relacjach. Badane przez nich dzieci postrzegały starsze rodzeństwo tej samej płci jako dzierżące większą władzę w porównaniu ze starszym rodzeństwem przeciwnej płci co one. Młodsze dzieci w rodzinie częściej uważały, że ich starsze rodzeństwo (siostra lub brat) było bardziej faworyzowane przez rodziców (Furman, Buhrmeister za: Kahn, Monks, 1997). Wyniki tych badań są zgodne z założeniami teorii konfliktu, która uznaje m.in., że nierówne traktowanie dzieci przez rodziców, polegające na faworyzowaniu jednego z nich, może stanowić źródło napięć i stresu, które zwiększają ryzyko agresji rodzeństwa.

Podsumowanie

Agresja i przemoc rodzeństwa są wciąż rzadziej podejmowanym przez pedagogów i psychologów problemem niż inne jej przejawy. Fakt ten nakłonił mnie do wyboru tego tematu. Geneza agresji w relacjach rodzeństwa może się wiązać z wieloma szkodliwymi czynnikami ujawniającymi się w mikrosystemie rodzinnym (przemoc domowa, małżeńska), mezosystemie (przemoc w środowisku lokalnym, rówieśniczym i szkolnym) i egzosystemie (przemoc w społeczeństwie, mediach). Pochodzenie tego zjawiska można zaś wyjaśnić za pomocą

teorii feministycznej, konfliktu i społecznego uczenia się. Pozwalają one dostrzec teoretyczne podłoże opisanych zależności między płcią, wiekiem, kolejnością urodzenia a agresją, konfliktowością i rywalizacją rodzeństwa. Jednak zgromadzona dotychczas wiedza na temat tego zjawiska jest wciąż niewystarczająca, co sprzyja kształtowaniu się mitów i stereotypów.

Literatura

- Brazelton, T., Sparrow, J.D. (2014). *Rywalizacja rodzeństwa. Zakończ kłótnie i ciesz się spokojem w domu*. Sopot: GWP.
- Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R. (2006). Kid's Stuff: the Nature and Impact of Peer and Sibling Violence on Younger and Older Children. *Child Abuse & Neglect*, 30, 1401–1421. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.01.006>.
- Gindrich, P. (2007). *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Hoffman, K.L., Kiecolt, K.J., Edwards, J.N. (2005). Physical Violence between Siblings. A Theoretical and Empirical Analysis. *Journal of Family Issues*, 26, 1103–1130. DOI: 10.1177/0192513X05277809.
- Kahn, M.D., Monks, G. (1997). Sibling Relational Problems. W: T.A. Widiger, A.J. Frances, H.A. Pincus, R. Ross, M.B. First, W. Davis (red.), *DSM-IV Sourcebook* (s. 693–712). T. 3. Washington D.C.: American Psychiatric Association.
- Krienert, J.L., Walsh, J.A. (2011). My Brother's Keeper: a Contemporary Examination of Reported Sibling Violence Using National Level Data, 2000–2005. *Journal of Family Violence*, 26, 331–342. DOI: 10.1007/s10896-011-9367-3.
- Robertson, R., Shepherd, D., Goedeke, S. (2012). Fighting Like Brother and Sister: Sibling Relationships and Future Adult Romantic Relationship Quality. *Australian Psychologist*, 1–7. DOI: 10.1111/j.1742-9544.2012.00084.x.
- Sharf, M., Shulman, S., Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling Relationships in Emerging Adulthood and in Adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20, 64–90. DOI: 10.1177/0743558404271133.
- Tafoya, M.A., Hamilton, M.A. (2012). Relational Dynamics and the Expression of Aggression and Comforting between Siblings. *Journal of Language and Social Psychology*, 31, 49–74. DOI: 10.1177/0261927X11425035.
- Tucker, C.J., Finkelhor, D., Shattuck, A.M., Turner, H. (2013). Prevalence and Correlates of Sibling Victimization Types. *Child Abuse & Neglect*, 37, 213–223. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.01.006>.
- Upergraff, K.A., Thayer, S.M., Whiteman, S.D., Denning, D.J., McHale, S.M. (2005). Relational Aggression in Adolescents' Sibling Relationships: Links to Sibling and Parent-adolescent Relationship Quality. *Family Relations*, 54(3), 373–385.
- Voorpostel, M., Van der Lippe, T., Flap, H. (2012). For Better or Worse: Negative Life Events and Sibling Relationships. *International Sociology*, 27, 330–348. DOI: 10.1177/0268580911423051.